

Andere katholieken en de jaren zestig. Een aanvullende reactie op Peter van Rooden¹

PAUL LUYKX

Aan de zojuist verschenen ‘godsdienst-aflevering’ van de *BMGN* droeg Peter van Rooden een buitengewoon inspirerend artikel bij. Zo vaak snijden contemporair-historici in ons land immers geen complexe thema’s uit de naoorlogse geschiedenis aan, en nog minder vaak doen ze dat met behulp van *oral history*. Dat hij met zijn tekst bovendien aan verheldering van de jaren-zestig-problematiek wil bijdragen is te meer te waarderen, nu die thematiek in onze professionele geschiedschrijving nog steeds niet de aandacht krijgt die ze verdient.

Eén van de aardigste dingen die in dit verband naar voren komen, vormt wel de nadruk die Van Rooden, in navolging van Callum Brown, legt op de wijze waarop de revolutie van de jaren zestig het best te begrijpen is. Diens interpretatie van de *sixties* als ‘popularisering van het romantische, expressieve en reflexieve zelf’ is een gelukkige greep, zo schrijft hij, die ook voor het begrip van wat er in Nederland tijdens de jaren zestig met het christendom is gebeurd buitengewoon vruchtbaar kan zijn. Want tegen de achtergrond van dat hele complex van consumentisme, vermaak, vrije tijd en popmuziek, waarin vooral het jeugdige zelf meer en meer opging en dat door de televisie werd gelegitimeerd en versterkt, kon ‘het ritueel, collectief en vanzelfsprekend handelen’ waarin het christendom vorm had aangenomen, niet overleven.² Die passage in Van Roodens opstel doet de Nederlandse contemporair-historicus die de discussies over het karakter van de jaren zestig heeft gevolgd, sterk denken aan het werk van de enkele jaren geleden overleden Utrechtse historicus Hans Righart. In zijn zojuist postuum verschenen studie, een poging tot een internationaal vergelijkende aanpak van de *sixties*, *De wereldwijde jaren zestig*, kenschetst hij de Britse en de Nederlandse jaren zestig vooral als een omwenteling op cultureel niveau. Daarbij hanteert ook hij noties als de ‘romantische’ en ‘expressieve revolutie’, concepten die hij ontleent aan het werk van de door hem bewonderde Britse sociologe Bernice Martin, die het begrip op haar beurt, naar het schijnt, van de Amerikaanse socioloog Talcott Parsons overnam. Zo omschreef zij de *sixties* als ‘essentially a pitting of freedom and fluidity against form and structure.’³ De parallellie in de betoogtrant van

¹ P. van Rooden, ‘Oral history en het vreemde sterven van het Nederlandse christendom’, *BMGN*, CXIX (2004) iv, 524-551.

² *Ibidem*, 546-548.

³ H. Righart, *De wereldwijde jaren zestig. Groot-Brittannië, Nederland, de Verenigde Staten*, P. Luykx, N. Pas, ed. (Utrecht, 2004). Het citaat uit B. Martin, *A sociology of contemporary cultural change* (Oxford, 1981), aldaar op 95. Zie ook haar bijdrage in: A. Ribberink, H. Righart, ed., *The great, the new and the British. Essays on postwar Britain* (Utrecht, 2000) 39-63, de tekst van een voordracht tijdens een door Righart voor de VGTE (de Vereniging voor de geschiedenis van de twintigste eeuw) georganiseerd congres.

beide onderzoekers op dit punt is treffend. Overigens speelt de crisis van kerk en godsdienst als deel van de jaren-zestig-revolutie in het werk van Righart, ook in zijn eerdere publicaties, geen enkele rol.

Dat de secularisatietheorie, vooral in haar strikte vorm, zowel door Van Rooden als door veel andere onderzoekers onder schot wordt genomen, lijkt me heel juist, hoewel ik mezelf anderzijds ook goed kan vinden in de antikritiek zoals die bijvoorbeeld op een heel speelse manier verwoord is door Jeffrey Cox in een bundel waaraan ook Van Rooden zijn medewerking verleende.⁴ Alle kritiek op de secularisatietheorie ten spijt, dient aldus Cox vastgesteld te worden, dat nog geen mens wat beter samenhangers heeft kunnen bedenken, terwijl bovendien iedereen met de klompen aanvoelt dat er sinds lang omvangrijke seculariserende invloeden in onze westerse samenlevingen werkzaam zijn. Beide kanten aan de zaak zijn juist. Welke Nederlandse historicus bijvoorbeeld zou de betekenis van de factor religie in de Nederlandse geschiedenis van de laat-negentiende en eerste helft van de twintigste eeuw, de tijd van confessionele verzuiling, durven ontkennen?⁵

Maar de andere kant van de medaille moeten we evenmin uit het oog verliezen. En dat brengt me op de eigenlijke aanleiding tot het inzenden van deze korte reactie. Brown en Van Rooden hebben het immers beiden over het *plotselinge* afsterven van de *religie* in Groot-Brittannië respectievelijk Nederland sinds de jaren zestig en ze houden er de effecten van de expressieve revolutie van ongeveer datzelfde decennium voor verantwoordelijk. Wat ten eerste dat plotselinge karakter betreft: de neiging tot korte-termijn-verklaring komt men in dit verband (zogoed als terzake van alle mogelijke andere verschijnselen trouwens) wel vaker tegen. Behalve de verwijzing naar aspecten van de *sixties* zelf treft men, vooral in teksten van de hand van sociaal-historici en sociologen onder meer ook het argument aan dat de omvangrijke golf van economische groei die vanaf de jaren vijftig over Nederland en de hele westerse wereld sloeg eveneens omvangrijke effecten van sociale en mentale aard heeft gehad, waartegen de bestaande verhoudingen, onder meer op confessioneel gebied niet waren opgewassen.⁶ En — voorzover het de katholieke wereld betreft — zijn het kerkhistorici en godsdienstsociologen die steeds maar weer wijzen op het ‘aggiornamento’ van het veelgeroemde Tweede Vaticaans Concilie uit de eerste helft van de jaren zestig, waarin dan bovendien de Nederlandse bisschoppen een voortrekkersrol hadden gespeeld. Het ‘bij de tijd brengen’ van de kerkelijk-godsdienstige verhoudingen zou echter veel te ver zijn doorgeslagen en eerder tot crisis dan tot behoud van godsdienst hebben geleid. — Allemaal naoorlogse ontwikkelingen dus, die in een mum van tijd de meest verstrekkende gevolgen zouden hebben gehad. Exit

⁴ J. Cox, ‘Master narratives of long-term religious change’, in: H. McLeod, W. Ustorf, ed., *The decline of Christendom in Western Europe, 1750-2000* (Cambridge, 2003) 201-217.

⁵ J. C. H. Blom, ‘Vernietigende kracht en nieuwe vergezichten. Het onderzoeksproject verzuiling, op lokaal niveau geëvalueerd’, in: J. C. H. Blom, J. Talsma, ed., *De verzuiling voorbij. Godsdienst, stand en natie in de lange negentiende eeuw* (Amsterdam, 2000) 203-236, aldaar 234-235.

⁶ De meest expliciete vertegenwoordiger van deze visie is E. H. Bax, *Modernization and cleavage in Dutch society. A study of long term economic and social change* (Groningen, 1988).

de secularisatietheorie die immers juist het samengaan vaststelt van secularisatie en modernisering in haar prilste vorm, als samenhangend verschijnsel hier in Nederland al vanaf het einde van de negentiende eeuw allerwege goed voelbaar. Bij dat alles gaat het de schrijver, ten tweede, om religie in de strikte betekenis van het woord en om de veranderingen die op dat niveau van godsdienstige en kerkelijke loyaliteiten en gebruiken hebben plaatsgevonden.

Van de prestaties van zijn Nederlandse collegae-wetenschappers om ‘het vreemde sterven van het Nederlandse christendom’ tijdens de jaren zestig te verklaren, heeft Van Rooden geen al te hoge pet op — reden waarom hij uitwijkt naar de stellingen van de overigens heel terecht bewonderde McLeod en Brown. Wanneer ik me nu verder beperk tot de historiografie over het Nederlandse katholicisme uit ongeveer de laatste twintig jaar, dan heeft dat vooral deze reden dat aan de nieuwere interpretatie van de katholieke verzuiling en confessionalisering vanaf het einde van de negentiende eeuw wel degelijk enig inzicht omtrent ‘het katholieke demasqué’ (E. H. Kossmann) van de jaren zestig is te ontlenuen. Het punt is, dat de voorstelling van een in alle opzichten succesvolle verzuiling in die kring niet langer houdbaar is. En naarmate dat beeld ondermijnd kon worden, was het ook minder noodzakelijk om vast te houden aan het plotselinge karakter van de wending tijdens de jaren zestig. Dat met ontzuiling en deconfessionalisering ook secularisering in engere zin gepaard ging, hoeft bovendien niet te verbazen, wanneer men zich realiseert dat in de voorbije halve eeuw of meer juist de vermenging van het sacrale en het profane — om het maar in antropologische termen uit te drukken — het beeld van religie in katholieke kring had bepaald.

Er valt uiteraard niet aan te denken hier een soort historiografisch overzicht van de bedoelde literatuur te geven. De kern van de revisie formuleerde ik enkele jaren geleden in het Voorwoord van mijn bundel *Andere katholieken* als volgt. ‘In talrijke opzichten bleven confessionalisering en verzuiling onder de Nederlandse katholieken van beperkte aard en omvang, en als die bewegingen al tot succes leidden, ging dat vaak genoeg met eindeloze fricties en conflicten van allerlei slag gepaard. Kerkelijke, politieke en maatschappelijke elites hebben er de grootste moeite mee gehad hun schaapjes achter zich te krijgen en te houden. Van het begin van de eeuw af aan, en niet bijvoorbeeld pas vanaf de woelige jaren zestig, is de katholieke groepsvorming in hoge mate omstreden geweest.’⁷ In het Nawoord nam ik een passage op waarin expliciet werd gewezen op de verheldering van de jaren-zestig-problematiek aan katholieke kant wanneer men rekening wilde houden met de vele fricties en conflicten die zich tijdens het confessionaliseringsproces hadden voorgedaan, met een beperkt sociaal en mentaal draagvlak tot gevolg. Met een toespeling op Thurlings’ bekende sociologische studie uit 1971 omschreef ik de relevantie van de historiografische revisie voor een goed begrip van de verschuivingen tijdens de jaren zestig aldus: ‘de wankelbaarheid van de katholieke zuil was van het begin af aan ingebouwd, omdat

⁷ P. Luykx, *Andere katholieken. Opstellen over Nederlandse katholieken in de twintigste eeuw* (Nijmegen, 2000) 7.

het voetstuk waarop ze rustte zo poreus was.’ Minstens de ‘snelheid, omvang en intensiteit waarmee protest, ongehoorzaamheid en distantie in katholieke kring om zich heen grepen’ konden begrijpelijker worden wanneer men het beperkte succes van de katholieke verzuiling in het oog hield. Met die formulering bleef er ruimte genoeg voor nog andere factoren ter verklaring van het *sixties*-gebeuren. Een volledige verklaring vanuit de theorie van de *Andere katholieken* had en heb ik nooit bedoeld te bieden.⁸

Uit de hierboven gebleken eigenwijsheid mezelf te citeren waar het gaat om een historiografische revisie, zou men niet moeten afleiden dat het hier slechts om een persoonlijke voorkeur gaat. Integendeel. Weliswaar is de terminologie van de *Andere katholieken* en de daarmee gepaard gaande onderzoeksvraagstelling in het Nijmeegse niet geheel zonder weerklank gebleven, maar ook elders treft men talrijke initiatieven aan die in dezelfde richting wijzen. Zo hanteerde A. J. Bijsterveld in zijn inaugurale rede in Tilburg op de leerstoel ‘Cultuur in Brabant’ een vergelijkbare vraagstelling om tot een zekere herziening van de Brabantse geschiedenis te komen: ‘... zelfs voor de honderd jaren tussen 1850 en 1950 gaat het beeld van Brabant als monolithisch rooms blok niet op.’ En, net als Van Rooden, ziet hij veel heil in het opzetten van *oral history* projecten om de werkelijkheid te achterhalen.⁹ Mede op zijn initiatief organiseerde de Historische Vereniging Brabant in oktober 2004 een conferentie over de thematiek onder de titel ‘Tussen gehoorzaamheid en eigenzinnigheid.’ De voordrachten zullen binnenkort worden gepubliceerd.

Maar ook in geschiedwetenschappelijke kringen waarin geen traditionele banden met het katholieke verleden bestaan kan men de herzieningsinvloeden werkzaam zien. Ik noem ter illustratie een drietal vrij recente dissertaties. Die van Jos van Meeuwen (Universiteit van Amsterdam) behandelde de lijdensweg die de katholieke arbeidersbeweging is moeten gaan voordat ze tegen het einde van de jaren twintig eindelijk haar plaats in het geheel van het katholieke subsysteem en in de katholieke eenheidspartij had gekregen. Maar wat een conflicten — met partijleiders, met bisschoppen en clerus — waren daaraan niet voorafgegaan!¹⁰ Neerlandicus Mathijs Sanders promoveerde in Utrecht op een literair-historische studie waarin hij expliciet de stelling over de variatie in literatuuropvattingen en daarmee samenhangende meningsverschillen in katholieke kring tussen 1870 en 1940 aan de orde stelde.¹¹ En Hans Verhage droeg een laatste proefschrift bij aan het Amsterdamse verzuilingsproject met zijn studie naar de ontwikkeling van de verzuiling in twee van aard nogal verschillende steden in het homogeen katholieke zuiden, Roermond en Helmond.

⁸ *Ibidem*, 318-321, citaten op 320. De titel van Thurlings’ studie: J. M. G. Thurlings, *De wankele zuil. Nederlandse katholieken tussen assimilatie en pluralisme* (Nijmegen, Amersfoort, 1971).

⁹ A. J. Bijsterveld, *Het maakbare verleden. Regionale geschiedschrijving en etnologie in Brabant op de drempel van de eenentwintigste eeuw* (s. l., s. a. [Tilburg, 2000]) 12-16, citaat op 14.

¹⁰ J. van Meeuwen, *Lijden aan eenheid. Katholieke arbeiders op zoek naar hun politiek recht (1897-1929)* (Hilversum, 1998).

¹¹ M. Sanders, *Het spiegelend venster. Katholieken in de Nederlandse literatuur 1870-1940* (Nijmegen, 2002).

Liberalen, Roermondse bisschoppen, clericaal- en burgerlijk-confessionelen, zo blijkt, hadden allemaal hun eigen, onderling botsende opvattingen over de vraag waar het met ‘de katholieke beweging’ heen moest.¹² Méér dan welk ander proefschrift uit dat project ook vertegenwoordigt zijn boek op die manier het revisionistische standpunt en het is jammer dat de auteur geen inbreng kon hebben in de bundel die het verzuilingsproject afslot.

Zo is samenvattend wel vast te stellen dat deze herziening van oudere voorstellingen uit de emancipatiehistoriografie en de verzuilingsliteratuur langzamerhand niet meer over het hoofd is te zien. Een rechtstreeks antwoord op de vraag naar de oorzaken van hetgeen er in de jaren zestig in katholieke kring is gepasseerd is er — het zij nogmaals vastgesteld — niet uit af te leiden. Maar de snelle en veelomvattende veranderingen sinds dat decennium worden wel een stuk begrijpelijker wanneer men zich de slechts betrekkelijke cohesie van de katholieke subcultuur realiseert. Op die manier leveren Nederlandse historici, zij het op meer indirecte wijze, wel degelijk een bijdrage aan de verklaring van het sterven van althans het Nederlands katholicisme, welks overlijden daardoor althans iets minder vreemd kan overkomen: de onderhuidse kwalen waaraan het leed hadden zijn gezondheid naar lichaam en ziel sinds lang aangetast.

12 H. Verhage, *Katholieken, kerk en wereld. Roermond en Helmond in de lange negentiende eeuw* (Hilversum, 2003).

ALGEMEEN

L. Akveld, e. a., ed., *In het kielzog. Maritiem-historische studies aangeboden aan Jaap R. Bruijn bij zijn vertrek als hoogleraar zeegechiedenis aan de Universiteit Leiden* (Amsterdam: De Bataafsche leeuw, 2003, 560 blz., €24,95, ISBN 90 6707 565 5).

Voorjaar 2003 nam Jaap Bruijn, hoogleraar zeegechiedenis, afscheid van de Leidse universiteit na een dienstverband van bijna veertig jaar. In zijn afscheidsrede vertelde hij zijn toehoorders er altijd met veel plezier te hebben gewerkt, al was vooral in de laatste jaren een zekere universitaire kaalslag onmiskenbaar geweest. Even dreigde als gevolg hiervan ook 'zijn' leerstoel te worden opgeheven, maar een consortium van particuliere fondsen wist die alsnog veilig te stellen en in de persoon van VOC-expert Femme Gaastra werd een geschikte opvolger gevonden. Gaat de zeegechiedenis daarmee in de toekomst een andere kant op? In de afgelopen kwart eeuw heeft Bruijn dit vakgebied immers uitgebouwd tot veel meer dan het vrij traditionele 'varen en vechten' alleen. Deze erkenning viel allereerst hemzelf ten deel door deelname in tal van universitaire en wetenschappelijke commissies en besturen (zowel nationaal als internationaal), al dan niet als voorzitter. Tevens uitte dit zich in de talloze promotieonderzoeken die hij wist te initiëren, rijk, in onderwerpskeuze en perioden. Zelf werd hij vooral aangetrokken door de sociale kant van de geschiedenis: de mensen aan boord of, zonodig, zelfs de achterblijvers aan wal. Met zijn opvolger was echter reeds sprake van een innige samenwerking onder andere resulterend in de monumentale publicatie van *Dutch-Asiatic shipping*.

Bruijns emeritaat kon haast niet anders dan met een imposant vriendenboek worden geëerd. Maar liefst veertig bijdragen verdeeld over vijf onderwerpen: marine, walvisvaart, koopvaardij, VOC en varia. Plus nog een persoonlijk portret van de emeritus, een bibliografie en rijk geïllustreerd. Dat de maritieme geschiedenis van Nederland inmiddels inderdaad een breed werktein bestrijkt, behoeft hier verder geen betoog. De bijdragen zijn geschreven door een mix van oud-promovendi en een handvol toonaangevende internationale maritieme historici. De artikelen zijn uiteraard divers, variërend van veel rekenwerk over financiering van de Staatse vloot rond 1650 (Victor Enthoven) tot een bijdrage over poëzie rond de Slag bij de Doggersbank (Bas de Groot en Arend Huussen jr.). De titel is toepasselijk gekozen: *In het kielzog*, van de leermeester uiteraard. Die titel laat zich echter tevens van toepassing verklaren op het weinig sprankelend karakter van menige bijdrage over vaak uiterst gespecialiseerde onderwerpen. Een bundel als deze laat in wezen de keerzijde van de specialisatie in de geschiedenis zien: alles is geoorloofd tot en met een artikel van Peter Sigmond over twee tinnen borden toe, met vooral veel citaten en opschriften en bovendien om onduidelijke redenen (behalve dat het over Australië gaat) in het Engels geschreven, of een artikel over kaneel dat eerder een gespecificeerde cargalijst is (Kees Brouwer). Door zoveel auteurs te vragen is daarentegen ook nauwelijks ruimte voor diepgravende bijdragen: de meeste artikelen schommelen tussen de tien en vijftien bladzijden. Het gekozen *format* legt zo zijn eigen beperkingen op.

Artikelen als die over de 'Atlas' van mr. J. C. de Jonge zijn te inventariserend; andere, zoals die over architect Philips de Lange, zijn vrijwel uitsluitend op één bron gebaseerd. Momentopnamen zorgen bovendien voor hun eigen schijntegenstelling. In het artikel over de Friese admiraliteit wordt gesteld dat deze in de achttiende eeuw niet langer bij machte was om aan haar verplichtingen te voldoen (98), maar dit was in de zeventiende eeuw al niet veel anders. Dit geldt evenzeer de klachten over fraude op de kantoren van convooien en licenten die elders ook voorkwamen. De specialisatie van de auteurs leidt daarnaast al gauw tot verkeerde